

УДК 94(477.43)» 1917» : 352.071

*Ю.М. Лопатовський*

**ФОРМУВАННЯ КОМІТЕТІВ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОДІЛЬСЬКОМУ СЕЛІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ**

*З'ясовано процес формування виконавчих комітетів громадських організацій у Подільському селі після Лютневої революції 1917 р., проаналізовано їхні права та обов'язки. Визначено специфіку, характерні особливості їх створення на низовому рівні, відносини з іншими органами, місце та роль в системі місцевого самоврядування. Розглянуто плани та ставлення Тимчасового уряду до виконавчих комітетів громадських організацій, його вплив на процес формування даних органів.*

*Ключові слова:* комітети громадських організацій Поділля, права, обов'язки, революція, Тимчасовий уряд, інструкції.

Лютнева революція 1917 р. започаткувала широкі національно-демократичні перетворення, які охопили усі території Російської імперії. Формування представницьких органів влади в особі комітетів громадських організацій розпочалося практично відразу після повалення самодержавства та паралічу центральної влади. Дослідження інституту комітетів громадських організацій має велике значення для розуміння порядку їх формування та функціонування, відображення їх місця та ролі у структурі революційних органів влади.

Проблема формування та діяльності комітетів громадських організацій, зокрема на Поділлі, є недостатньо дослідженою. Окремі аспекти зазначеної теми з'ясовано у працях російського дослідника Г.А. Герасименка. Автор аналізує процес організації комітетів, висвітлює їхню діяльність, спрямовану на демократизацію земств, і відносини з іншими органами влади на території колишньої Російської імперії [1, 2]. У монографії В.С. Лозового, присвяченій формуванню органів влади на селі в період Центральної Ради, окреслено права виконавчих комітетів, особливості їх формування [3]. А. Нітченко зосереджує увагу на правовому становищі, формах та напрямках діяльності виконавчих комітетів, перспективах дослідження даної проблеми на матеріалах Чернігівської губернії [4, 5]. Основні напрямки в діяльності громадських комітетів у культурно-просвітницькій сфері відображені у дослідженні І.В. Самсонової [6]. О. Леміжинська висвітлює зміни у статусі органів місцевого самоврядування, принципах функціонування, відносинах з державною владою в умовах революційних перетворень [7]. Деякі аспекти проблеми відображені у дослідженнях І.С. Зеленюка [8], Т.О. Матвієнко [9], В.С. Гвоздика [10].

Метою статті є дослідження процесу формування виконавчих комітетів громадських організацій у подільському селі, визначення їх складу, прав та обов'язків, з'ясування місця та ролі в системі революційних органів влади на Поділлі.

Після революційних подій лютого 1917 р. гостро постало питання про організацію влади на місцях. В губерніях та повітах шляхом ініціативи громадськості створювалися комітети громадських організацій.

На Поділлі виконавчі комітети почали створюватись на початку березня 1917 р. Так, у Вінниці такий комітет був утворений 5 березня, у Летичеві – 9 березня [8, с. 21]; відбувався процес організації даних органів на різних рівнях. Комітети громадських організацій виникали масово, спочатку у містах, повітових центрах, а згодом почали створюватись і на селі. Проте Тимчасовий уряд спочатку взяв за опору земства. Телеграфним розпорядженням від 5 березня 1917 р. усувався інститут губернатора та віце-губернатора, а замість них вводилась посада комісара Тимчасового уряду [11, с. 133], яку мали обійняти голови земських управ [2, с. 64]. Голови повітових земських управ отримали повноваження повітових комісарів з поєднанням головування в земській управі [9, с. 88; 12, с. 47; 13, с. 91; 14, с. 49].

Тимчасовий уряд при влаштуванні місцевого самоврядування опирався на органи царської адміністрації на волосному та сільському рівні, та в зв'язку з неможливістю протидіяти комітетам намагався підпорядкувати їх, видаючи з цього приводу постанови та розпорядження. Було вирішено використовувати їх в якості інструменту для поширення нової влади та встановлення порядку на місцях.

Спроба уніфікації структури губернських та повітових комітетів була здійснена циркуляром від 15 березня 1917 р. Г.А. Герасименко констатує, що ці комітети, як вважало МВС, не

замінять органів місцевого самоврядування, а відіграватимуть роль громадсько-організаційних центрів, з якими будуть узгоджувати свою діяльність місцеві комісари [12, с. 51]. Уже 19 березня видана постанова Тимчасового уряду, відповідно до якої мали відбуватися вибори волосних виконавчих комітетів [1, с. 71]. Цією постановою уряд офіційно визнавав лише волосні комітети, а сільський рівень комітетів діяв неофіційно, що негативно відображалось на їхній діяльності.

Тимчасовий уряд уповноважив губернських комісарів через посередництво повітових комісарів здійснювати процес організації волосних комітетів. Їм рекомендувалося при створенні волосних комітетів опиратись на існуючі продовольчі комітети або на вже обрані волосні комітети залежно від того, які з цих організацій були найбільш працездатними та життєздатними [15, арк. 2 зв.].

Для комітетів складалися настанови, інструкції, які мали регламентувати процес їх формування та діяльності. Характерно, що в деяких повітах складалися свої інструктивні документи. Проскурівським виконавчим комітетом громадських організацій була розроблена інструкція, яка регламентувала діяльність сільських виконавчих комітетів Проскурівського повіту. Вона передбачала утворення сільських комітетів у складі 7–9 осіб, а у населених пунктах з великою кількістю населення – формування з їх представників сільської управи у складі 3–7 осіб [3, с. 145–146]. Сільські комітети підпорядковувались волосним та мали займатися питаннями благоустрою, громадського порядку, розподілу податків тощо.

Вінницьким повітовим виконавчим комітетом 17 травня 1917 р. були затверджені інструкції, які регламентували склад, права і діяльність волосних та сільських виконавчих комітетів Вінницького повіту. Сільські комітети громадських організацій, відповідно до інструкції, формувались із 5 осіб, сума для утримання яких визначалася сільською Радою та розподілялась між всіма жителями села. Дані органи замінювали владу на селі колишнього сільського старости та ставились під контроль повітового комісара. До відання сільського комітету відносилось: 1) за власним бажанням або за проханням не менш ніж 10 членів Ради скликати сільську Раду; 2) готувати і подавати на розгляд Ради всі справи, які стосуються потреб та проблем сільської громади; 3) виконувати рішення Ради, розпорядження волосного виконавчого комітету тощо [16, арк. 8]. На одного із членів комітету покладалась обов'язки збирача податків. Про свою діяльність сільський виконавчий комітет мав звітувати перед сільською Радою і волосним виконавчим комітетом за їх вимогою [16, арк. 9].

Інколи виконавчі комітети на місцях самостійно розробляли інструктивні документи. 11 березня 1917 р. Чорноострівський волосний виконавчий комітет розробив інструкцію стосовно своїх повноважень та діяльності. В ній ставилися завдання реформування поліції, представництва у повітовому комітеті, ведення підготовки до установчих зборів [3, с. 150]. Проте такі випадки були поодинокими та не набули поширення.

О. Леміжинська звертає увагу на те, що у сільській місцевості виконавчі комітети обиралися здебільшого під впливом есерів та проесерівськи налаштованих діячів; очолювали їх нерідко сільські вчителі, священники, заможні селяни, інколи поміщики [7, с. 164].

Волосні виконавчі комітети формувались у складі від 6 до 12 осіб (залежно від розмірів та чисельності населення волості) та перебирали на себе функції волосного правління. При цьому в них мали бути представлені інтереси всього населення [16, арк. 3 зв.]. Склад волосних комітетів і розподіл обов'язків здійснював повітовий комісар. До компетенції волосного комітету належали: 1) охорона громадського порядку в волості; 2) виконання вироків і судових рішень та постанов; 3) нагляд за сільськими виконавчими комітетами, щоб вони виконували свої обов'язки в межах наданої їм компетенції [16, арк. 5 зв.]. Права волосних комітетів підтверджували їхній статус, визначений Тимчасовим урядом, який передбачав поширення влади волосних комітетів на всю територію волості, керівництво адміністративною та господарською діяльністю [12, с. 76]. Волосні виконавчі комітети формувались на волосних з'їздах, шляхом представництва від певної кількості населення. Однак на практиці вибори в волосні комітети громадських організацій не завжди були загальними, а голосування відбувалось не таємним, а відкритим способом.

У весняні місяці населення настільки глибоко було пронизане духом революційних перетворень, перебувало в ейфорії революційного натхнення, можливості реалізувати та відстояти свої права, що здійснювало не менш рішучі кроки, ніж визначення повноважень своїх органів. Так, наприклад, Гніванський цукровий завод та єврейське населення села через своїх представ-

.....  
ників 17 квітня постановили створити сільський виконавчий комітет, до якого обрали 9 осіб, з метою присвоєння даному органу статусу волосного виконавчого комітету з підпорядкуванням лише повітовому виконавчому комітету. Жителі іншої частини села під назвою «Парцель» 9 травня 1917 р., не бажаючи мати представництво у виконавчому комітеті при Гніванському заводі, на своєму зібранні утворили свій виконавчий комітет із 10 членів [17, арк. 213 зв.]. Вінницький повітовий виконавчий комітет, розглянувши дану ситуацію, прийняв рішення визнати існування двох комітетів та присвоїти їм різні назви. Два комітети на спільному засіданні мали визначити кордони поширення своєї діяльності.

Серед населення знаходились особи, які висловлювали недовіру Тимчасовому уряду. Зокрема, голова Демидівського сільського комітету Вінницького повіту вважав незаконними і не обов'язковими до виконання накази та постанови урядових органів, стверджував, що комісари та інші урядові установи і весь Тимчасовий уряд – злодії і зрадники [18, арк. 25 зв.].

Сільські та повітові виконавчі комітети громадських організацій не завжди дотримувались визначених прав та обов'язків, про що свідчать численні телеграми, заяви, скарги та розгляд даних проблем на засіданнях повітових та губернського виконавчих комітетів громадських організацій. На одному із засідань, яке відбулося 21 червня 1917 р., голова Вінницького повітового виконавчого комітету Ренненкампф доповідав, що сільські та волосні комітети не звертають увагу на розроблену для них інструкцію, часто в своїй діяльності проявляють самоправні дії [17, арк. 228 зв.]. В селі Бахматівці в травні 1917 р. виконавчий комітет хоч і був створений, але не діяв і не викликав довіри населення, в зв'язку з чим населення підтримало переобрання комітету, оскільки вважало, що він був обраний неправильно і складався лише з заможних селян [19, арк. 2 зв.].

Загалом самоправні дії зводились до порушення процедури формування, недотримання розпоряджень та постанов вищих органів, порушень у видачі продовольчої допомоги, захоплення майна, неправомірного розпорядження місцевими ресурсами.

Таким чином, комітети громадських організацій як органи місцевого самоврядування виникали масово, спочатку у містах, повітових центрах, а згодом почали створюватися на селі. Вони замінювали старі органи царської адміністрації, перебираючи на себе повноваження колишніх волосних правлінь та сільських старост. Однак влада вважала, що комітети не замінять органи місцевого самоврядування, а будуть відігравати роль громадсько-організаційних центрів, стануть інструментом для поширення влади та встановлення порядку на місцях. Характерним є те, що волосні виконавчі комітети утворювалися через представництво різних організацій та станів, землевласників, селян, на відміну від сільських, які склалися виключно з селян. Варто підкреслити значну самостійність і незалежність процесу формування комітетів громадських організацій на місцях. Що стосується складу комітетів громадських організацій, то він не був сталим, оскільки характерною особливістю їх комплектування було те, що деякі повіти самі визначали склад, права та обов'язки своїх комітетів. Якщо вести мову про права та обов'язки даних органів, то загалом вони перебирали на себе повноваження старих органів влади, займалися місцевими господарськими, продовольчими питаннями, але інколи коло своїх повноважень вони розширювали та намагалися перебрати на себе повноваження інших органів.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. / Г.А. Герасименко. – М. : Наука, 1990. – 264 с.
2. Герасименко Г.А. Трансформация власти в России в 1917 году / Г.А. Герасименко // Отечественная история. – 1997. – № 1. – С. 60–76.
3. Лозовий В.С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні : ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : Монографія / В.С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : ПП «Мошак М.І.», 2008. – 480 с.
4. Нітченко А.Г. Правове становище виконавчих комітетів громадських організацій у 1917 році (на матеріалах Чернігівської Губернії) : Збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Формування правової держави в Україні : проблеми і перспективи»] (Тернопіль, 24 квітня 2009 р.) / А.Г. Нітченко. – Тернопіль, 2009. – С. 46–50.
5. Нітченко А.Г. Основні форми та напрямки діяльності виконавчих комітетів громадських організацій Чернігівської губернії у 1917 р. : український досвід формування громадянського суспільства: Міжнародна науково-практична конференція [«Імперативи розвитку України в умовах глобалізації»] (Чернігів, 12–13 червня 2009 р.) / А.Г. Нітченко. – Чернігів, 2009. – С. 222–225.
6. Самсонова І.В. Діяльність громадських виконавчих комітетів у культурно-просвітницькій сфері / І.В. Самсонова // Сумський історико-архівний журнал. – № X–XI. – 2010. – С. 238–245.

7. Леміжанська О. Трансформація органів місцевого самоврядування : від Тимчасового уряду до Української Держави (березень 1917 – грудень 1918 рр.) / О. Леміжанська // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В.Ф. Верстюк. – Вип. 7. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 163–176.
8. Зеленюк І.С. 1917 рік на Поділлі / І.С. Зеленюк. – Львів : Каменярь, 1966. – 167 с.
9. Матвієнко Т.О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів тимчасового уряду в березні – травні 1917 року / Т.О. Матвієнко // Історична пам'ять. – № 1. – Полтава, 2010. – С. 87–95.
10. Гвоздик В.С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / В.С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXIX. – Запоріжжя, 2010. – С. 98–105.
11. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис : Монографія / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999. – 976 с.
12. Кабытова Н.Н. Власть и общество российской провинции в революции 1917 года : Учебное пособие / Н.Н. Кабытова. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2002. – 324 с.
13. Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. / редкол. : В.А. Смолій (голова) [ та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1 / В.Ф. Верстюк (керівник) [ та ін.]. – 2011. – 387 с.
14. Завальнюк О.М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О.М. Завальнюк, В.Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.
15. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 5, 66 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 7, 33 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 2, 295 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 13, 253 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 15, 6 арк.

***Лопатовский Ю.Н. ФОРМИРОВАНИЕ КОМИТЕТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПОДОЛЬСКОМ СЕЛЕ ПОСЛЕ ФЕВРАЛЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА***

*Рассмотрен процесс формирования исполнительных комитетов общественных организаций в Подольском селе после Февральской революции 1917 г., проанализированы их права и обязанности. Определена специфика, особенности их создания на низовом уровне, отношения с другими органами, место и роль в системе местного самоуправления. Рассмотрены планы и отношение Временного правительства к исполнительным комитетам общественных организаций, его влияние на процесс формирования данных органов.*

*Ключевые слова: комитеты общественных организаций Подолья, права, обязанности, революция, Временное правительство, инструкции.*

***Lopatovskiy J.M. THE FORMATION OF THE COMMITTEES OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE PODILLIA VILLAGE AFTER THE FEBRUARY REVOLUTION OF 1917***

*The process of the formation of the Executive committees of public organizations in the Podillya village after the February revolution of 1917, their rights and duties have been analyzed. The specificity, the features of their creation at the local level, their relations with other bodies, place and role in the system of local self-government have been considered, as well as the plans and attitude of the Provisional government to the Executive committees of public organizations and its influence on the process of formation of these bodies.*

*Keywords: committees of public organizations of Podillia, rights, duties, revolution, Provisional government, instructions.*

**УДК 94 (477) «1921/1928»**

***А.О. Сидоренко***

**ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЛЯ ПІД ВПЛИВОМ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У РОКИ НЕПУ**

*У статті досліджується питання зміни соціальної структури населення Поділля під впливом формування радянської ідентичності у роки НЕПу (1921–1928 рр.), а саме збільшення робітничого класу як соціальної бази підтримки свого режиму.*

*Ключові слова: Поділля, НЕП, більшовики, радянська влада, робітники, пільги, «непмани».*